

הקמתה של עבר-הירדן ב-1922: "ממלכה" לנצח או שלטון מלאכותי חסר בסיס קיומי

אלי מייזליש

"ירדן – יצירה מלאכותית", כך, בפתח ספרו-מחקרו: *Jordan – Case of a Pivotal State*, של פרופי אשר ססר, מומחה לסוגיית ממלכת ירדן מאוניברסיטת תל-אביב.

באפריל 1921 מגיע צירצ'ייל לירושלים ומזמין את עבדאללה לארמון הנציב (הזמני) בבניין אוגוסטה ויקטוריה על הר הצופים, וממנה אותו לשליט זמני על עבר-הירדן (חצי שנה). וכל השאר היסטוריה...

השלטון המרכזי באיסטנבול היה מודאג מחוסר היציבות השלטונית, והבין שרק אדם יציב יוכל להיות האמיר של מכה. אבל, בתוככי המשפחה, לא בחלו לתקוע סכין בגב האמיר המכהן כדי לזכות בכס השלטון. אחד ממחוללי המהומות במשפחה היה מיודענו השריף חוסיין בן-עלי, שאפתן בלתי נלאה, שגדל יתום בחסות דודו. בהיותו בן 40 הוגלה בידי הטורקים למעצר בית בחצר הסולטן באיסטנבול למשך חמש-עשרה שנה (עד 1908). כשכל דודיו מתו או נרצחו, שחררו הטורקים את חוסיין, בלית ברירה, ממעצר הבית, ושלחו אותו ואת שלושת בניו: עלי, עבדאללה ופייסל למכה לתפוס את כס השלטון ולהיות האמיר של מכה ו"שומר המקומות הקדושים". הייתה זו הפרנסה הכי טובה בעיר. שלושת בניו, ששהו כל העת במחיצתו, למדו בבתי ספר טובים באיסטנבול והגיעו לדרגה של "חברי פרלמנט" במחוז מכה, אך גם הם ירשו מאביהם את הגאווה, השאיפה והכמיהה לשלטון, וכינו עצמם "שריפים" או "אמירים". לורנס,

■ מבוא

די להבין את השתלשלות העניינים החל מראשית המאה ה-20, עת שלט בחיגאזי (מֶכָּה), וליאת (מחוז) של האימפריה העות'מנית, השריף ההאשמי חוסיין בן-עלי, ועד להקמתה של אמירות עבר-הירדן ב-1922 – יש להכיר את תולדות המשפחה ההאשמית, שניהלה מסע נואש בניסיון לקיים ממלכה מקיפה של "כל הערבים" בשטח האימפריה העות'מנית לכשזו תחדל מלהתקיים. יצר השלטון של ראשי משפחה זו הביא לשרשרת רציחות עוד בסוף המאה ה-19, בתוך המשפחה מרובת האחים, כשמטרתם הייתה לקבוע מי יהיה האמיר (השריף).

אלי מייזליש הוא עיתונאי ועורך, בעבר שימש משנה לעורך נתיב. א"מ הוא מוסמך אוניברסיטת בר-אילן בתולדות עם ישראל ולימודי המזה"ת באוניברסיטה הפתוחה. פרסם מאמרים רבים בעיתונות הכתובה ובכתבי-עת.

התפעלותם של הבריטים, שיצאו מגדרם נוכח אגדת "צבא המרד", נבעה מהקסם שידע לורנס להשרות במטהו של אלנבי. כמו, למשל, תיאור רוכבי הגמלים של פייסל, שדהרו יד ביד כשנתיים עד כניסתם יום לפני תום המלחמה לדמשק כדי להמליך שם את פייסל. לורנס מודה בספרו כי זו הייתה מטרת חייו עוד באנגליה כשהיה נער בתיכון:

חלמתי בבית הספר העירוני באוכספורד, שעוד בחיי אצור ואעצב את אסיה החדשה... מִפֶּה הייתה אמורה להולך לדמשק...²

השכר, שביקשו ההאשמים תמורת הפעלת "צבא המרד", לא הצטמצם רק בהמלכתו של פייסל על דמשק ("סוריה הגדולה", כולל עבר-הירדן והגליל³). דרישתו המגלומנית של חוסיין האב להיות "מלך כל הערבים" על חצי האי ערב, סוריה ועיראק כולה עד אנטוליה הדרומית – הותירה על הבריטים רושם של איש חסר דעת⁴, והם לא הסכימו אלא להכיר בו כ"מלך חיג'אז", אותה הקים ב-1916 לאחר פרוץ המרד. על כן, כשהסתיימה המלחמה, ורק פייסל הומלך על דמשק, נותרו שאר בני משפחת ההאשמים במבוכה, אותה נייערו מעל עצמם בבוא העת, כשהצרפתים סילקו את פייסל מדמשק ביולי 1920, ואחיו עבדאללה החל לנוע מחיג'אז צפונה אל עבר דמשק כדי 'לנקום בצרפתים'... ונתקע בעמאן עד להירצחו בהר-הבית ב-1951.

■ הצהרת בלפור – המנדט וא"י

א מעט חוקרים, ביניהם הסופרת ברברה טוכמן, גיששו דרכם בניסיון לגלות את מניעי הלורד בלפור. בספרה "התני"ך והחרב" מספרת טוכמן כי לעת ערב בביתו של הלורד נהגו לקרוא בתני"ך:

אצל בלפור היה המניע מקראי... ימים רבים קודם שישמע על הציונות, חש בלפור, שמילדותו רווה את התני"ך... אחרי ארוחת הערב, הוא קרא בישעיה, אך מכל האנגלים אפשר שהיה היחיד שהתעניין בו מנקודת מבטם של היהודים... יש אצלם קשר גומלין בין גזע, דת וארץ שאין כדוגמתו בשום דת אחרת עלי אדמות.⁵

אך גם עם מידע זה ש"המניע היה מקראי" עדיין תהתה טוכמן איך הגיע בלפור לכך, שהרי "מר בלפור לא הניח אחריו זיכרונות, וגם לא תבע לעצמו זכויות... שעל שמו נקראה ההצהרה...". אולם, שרשרת ויכוחים בין חברי הקבינט, שדנו לאורך זמן רב בניסוח ההצהרה, נימוקיהם של האוהדים והמתנגדים לא יכלו בסופו של דבר להציע נימוק ברור ומרכזי.

ראש המדברים הציוניים בבריטניה היה ד"ר חיים וייצמן, שיצר קשרים טובים לא רק עם הלורד בלפור אלא גם עם אחדים מהצמרת המדינית והתקשורת, כמו למשל סיר מארק סייקס, שותפו של ג'ורג' פיקו ב"הסכם

בספרו "שבעת עמודי חוכמה", מלווה אותם תמיד באחד מהתארים הללו.

אך משרה זו בלבד – האמיר של מכה – לא תאמה את חלומותיו של חוסיין. הוא שאף לגדולות ורצה להיות "מלך כל הערבים". הוא הציע לבריטים כי בכור בניו, עלי, יהיה מלך חצי-האי ערב, השני, עבדאללה, יהיה מלך עיראק, והצעיר, פייסל, מלך סוריה ("הגדולה" שכללה את עבר-הירדן והגליל). לא עברו חמש-עשרה שנה והיוצרות התהפכו.

■ "המרד הערבי" והגי'האד

בשלהי 1914 חברה טורקיה לגרמניה. הסולטן הטורקי, השליט המדיני, שהחזיק גם במשרת הכליף, הדרגה העליונה של האסלאם, הכריז על גי'האד, בתקווה שכל החיילים המוסלמים ששירתו בצבא הבריטי, וגם כל המוסלמים במושבות, יצטרפו אליו במלחמתו נגד הבריטים.

הבריטים, שלא היו בקיאים בתורת הגי'האד, חששו כי כל החיילים ששירתו בצבא הבריטי-הודי (מרביתם מוסלמים), מורדי סודן, המהדים, ונתינים בריטיים משאר המושבות, ייחלצו לעזרת הסולטן – הכליף הטורקי.

כשנוצר הקשר בין הנציב הבריטי בקהיר הנרי מק-מהון ו"המשרד הערבי" בקהיר (שלורנס שירת בו) לבין השריף חוסיין, לחולל כביכול מרד של ממש בטורקים, כדי לזכות בעצמאות מדינית לו ולבניו, נשמה האימפריה לרווחה. כך נדמה היה לבריטים כי הם מוטטו את חזית הגי'האד של האסלאם. אך אליה וקוץ בה. ההבטחה הערבית לבריטים להקים צבא גדול, שימרוד בטורקים ויסייע למיגור הצבא הטורקי, התבררה עד מהרה כלא יותר מכמה מאות רוכבי גמלים בדווים, שכל עניינם היה לפשוט על השלל שהטורקים השאירו אחריהם.

פילד-מרשל וויל (Wavell), אחד מגיבורי מלחמת העולם השנייה, היה קולונל בצבאו של גנרל אלנבי, כשחדר עם צבאו במלחמת העולם הראשונה ממצרים לארץ-ישראל בראש צבא אדיר של יותר מעשר דיוויזיות (אוגדות). צבאו של אלנבי, "חיל המשלוח המצרי", כבש בסערה את דרום הארץ, נכנס בתרועה לירושלים וחיסל כליל את הצבא העות'מאני שנתמך בידי הגרמנים והאוסטרים. לאחר אותה מלחמה כתב וויל את ספרו "מסעי המלחמה בארץ-ישראל" (הוצ' "מערכות", משרד הביטחון). בספרו אין כמעט זכר לפעולות צבא "המרד" (של פייסל ולורנס), למעט כמה פשיטות גרילה על פסי רכבת ("המסילה החיג'אזית"). לעומת יותר מארבעים בריגדות שהיו לבריטים, מנה ה"צבא" של לורנס-פייסל פחות מבריגדה אחת. מהי, על-כן, אותה הילה שריחפה על צבאו של לורנס? מבחן התוצאה הוכיח כי אף חייל מוסלמי לא ערק בגלל אותו גי'האד.

הוא נטבע בתהליך שהביא להצהרת בלפור... ובסופו של דבר קיבל גושפנקא בינלאומית בהכללת ההצהרה כאחת מאבני היסוד של המנדט על א"י, שניתן לבריטניה בשנת 1922.

שניים שחברו יחדיו להתנגדות לבית הלאומי היו פקידי שלטון בריטים, שהתנגדו לציביון היהודי של פלשתינה וגרסו כי פלשתינה חייבת להיות ערבית, והערבים, שמצידם החלו בפעילות אלימה.

אך לא כל הבריטים היה עוינים את הציונות. חברי קבינט וגם כמה בכירים, שעיצבו את המדיניות הבריטית במזרח"ת, אהדו את הציונות. אחד מהם היה הקולונל ריצ'ארד מיינרצהאגן. וייצמן בעצמו נאלץ לרסן אותו כי הוא קידם את הנושא מעבר לציפיות של הציונות.⁷ חילוקי הדעות שבין הבריטים, לאחר שעבריי א"י הפנימו את-אט את תכני ההצהרה ואת כוונותיה של בריטניה להקמת "בית לאומי" ליהודים, גררו הפגנות אלימות ורצחניות. בחודש אפריל 1920, עוד לפני בואו של הנציב העליון סיר הרברט סמואל, התפתחה תהלוכה, לציון חגיגות נבי מוסה בירושלים, למסע רצח בעיר העתיקה, שבו נהרגו שישה יהודים ומאתיים נפצעו. עוד קודם לכן, בי"א באדר תר"פ (1.3.1920) התנפלו על תל-חי ערביי הצפון, שהיו למעשה חייליו של פייסל מדמשק, ורצחו את טרומפלדור וחבריו בתל-חי. האלימות הערבית נשאה את השם "מאורעות תרפ"א" שבהם נהרגו ביפו ובמושבות 47 יהודים.

בעוד שהבריטים ניסו בתגובה לתכנן בארץ סוג התנהגות חדש, צצה לפתע בעייתו של פייסל בדמשק כעול על צווארם. הצרפתים, שקיבלו את המנדט על סוריה, גירשו את פייסל, נער טיפוחיו של לורנס, שנמלט כל עוד רוחו בו לחיפה, ומשם התלונן בלונדון על החרפה שבסילוקו. גם הבריטים, שקיבלו אותה שעה את המנדט על א"י, ניסו למצוא דרך מוצא משלהם.

ההצעה, שבאה כעסקת חבילה שכללה את הפסקת האלימות הערבית בארץ ופתרון בעייתו של פייסל, נמצאה כשבקבינט מונה סיר וינסטון צ'רצ'יל לשר מושבות חדש. בדרכו המיוחדת, ובעצה אחת עם לורנס והנציב סיר הרברט סמואל, הם ניסחו מחדש את המדיניות באזור, שנקראה "הספר הלבן של צ'רצ'יל" ונועדה לתת פתרון אזורי. כל הכבודה הגיעה לקהיר בתחילת מרץ 1921 כדי לשבת בוועידה שתיתן תוקף לנוסח כתב המנדט לפלשתינה שחובר כבר בלונדון.

■ שני אחים – פייסל ועבדאללה

ל מרות שעבדאללה היה מבוגר מפייסל, תמיד נהנה פייסל מיוקרה בינלאומית. הוא היה זה שייצג בפריז את העניין הערבי, הוא זה שהנהיג את המרד והוא זה שהומלך בדמשק.

סייקס-פיקו" ועם עורך ה"מנציסטר גרדיאן". וייצמן, בטרדנותו העקבית, לא הניח לדיוני הקבינט עד לרגע המיוחל ב-2 בנובמבר 1917. באותו יום הסתובב וייצמן במסדרון שהוביל לאולם הקבינט מתוך תקווה שיוזמן פנימה, אך מזכיר נוקשה עצר בעדו. לפתע הופיע מארק סייקס בצהלה והנייר בידו: It's a boy.⁶ אך וייצמן, בחוש החומור היהודי שלו, ענה לו: "לא לילד הזה פילתי..." וייצמן נוכח לדעת כי היה זה אדווין מונטגיו, ודווקא שר יהודי אבל אנטי-ציוני וחבר פרלמנט, שהצליח לדחוק מגוף ההצהרה את השם המפורש "מדינה יהודית" ובמקומה נרשם "בית לאומי", ועשה ככל שידו משגת בתוך הקבינט לבטל כליל את כוונת בלפור לצאת בהצהרה פרו-ציונית. אותה קבוצה, שכללה בין היתר גם את קלוד מונטיפיורי, שפרסם ב"טיימס" כתב-שטנה נגד הציונות, הוציאה משלווה את בלפור שהצביע עליהם כ"עצבנים, עשירי דימוין", שחששו שיאבדו את נכסיהם הרבים בבריטניה, ואמר: "לכו לפלשתינה".

אנגלי נוסף, שהטיח בפרצופם מי הם בדיוק, הוא הקולונל מיינרצהאגן. היה זה כארבעה חודשים לאחר ההצהרה. הקצין הבריטי, שהיה אחד מאוהדי הציונות הגדולים בכל הזמנים, פגש בארוחת צהריים את אשתו של הברון ליאופולד רוטשילד (שלאחיינו נשלחה הצהרת בלפור), שהייתה אנטי-ציונית חריפה. בלהט הוויכוח, אמר לה האנגלי: "אתם (האנטי ציונים), עובדי עגל הזהב, חוששים להפסיד את הונכם אם תקום מול עיניכם אומה יהודית ריבונית בא"י..."

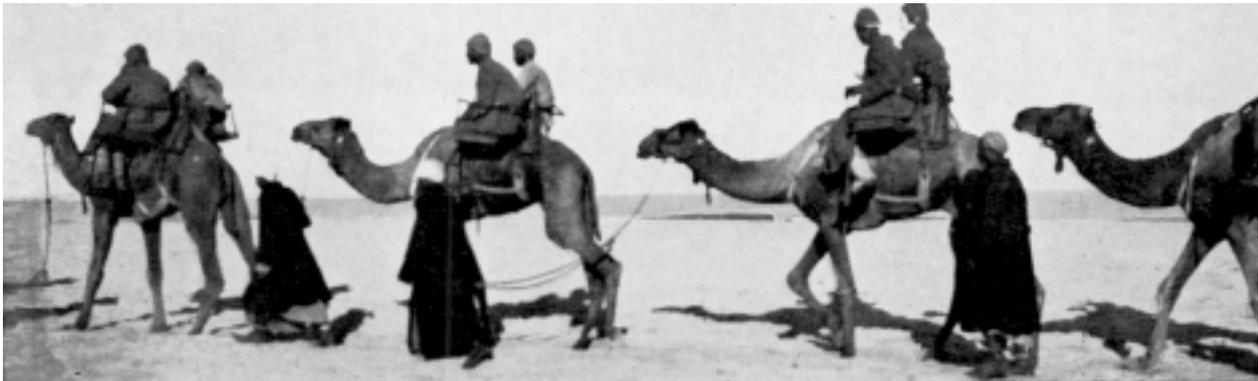
הצהרת בלפור התסיסה ועודדה את ההנהגה ואת הציבור הציוני. משלחת קבועה של נשיאות הקונגרס הציוני, בראשות ד"ר וייצמן, עמדה בקשר רצוף עם ועידות השלום ועם קובעי המדיניות הבריטית בכדי לממש את תוכן ההצהרה במעשים, ואלה לא איחרו לבוא.

המימוש המעשי והמדיני של התכנים היה במינוי סיר הרברט סמואל, נציב עליון, יהודי-אנגלי, חבר הקבינט הבריטי, שהיה בין מנסחי ההצהרה.

עד למינוי נציב עליון אזרחי בשלהי 1920, כשנתיים לאחר המלחמה, התקיים בארץ ממשל צבאי בראשות המפקדים הצבאיים, שהיו בלשון המעטה חובבי ערבים ואנטישמים במעשיהם. באותה תקופה החלה תסיסה ערבית מיידיית נגד הצהרת בלפור והקמת הבית הלאומי לעם היהודי בא"י, כאמור בהצהרה. ערביי א"י פתחו במסע הפגנות, אסיפות והתארגנויות פוליטיות, אך גם מעשי רצח (רצח הסופר י.ח. ברנר ביפו למשל), על מנת להזים את כוונות הבריטים ממימוש ההצהרה ומהקמת הבית הלאומי.

דבורה ברזילי-יגר כתבה דוקטורט על הנושא הזה. במבוא לספרה "בית לאומי לעם היהודי" היא כותבת:

המושג "בית לאומי לעם היהודי" בא לעולם במהלך שידוד המערכות שנתלווה למלחמת העולם ה-1...

מסע הגמלים

אחד היה ברור לכולם: פלשתינה שוכנת על שתי גדות הירדן. הגבולות שהיתווה מיינרצהאגן עבור התנועה הציונית היוו, לפי משנתו המדינית, בסיס ראוי להקמתה של מדינה עתידית לעם היהודי.

לא כך חשב צירצ'יל, שזה עתה נכנס למשרד המושבות ואשר כל מטרתו הייתה לטהר את השטח מפני מהומות, הן של עבדאללה בעבר-הירדן המזרחי והן של ערביי ירושלים, בעיקר.

כך יצאה לדרך ההחלטה לנתק את עבר-הירדן המזרחי מפלשתינה ולתת אותו לשלטון ערבי. כך יבואו על פתרון כמה מהבעיות שהעסיקו את הבריטים: הרגעת עבדאללה ומתנגדי הציונות בפקידות הבריטית לבית לאומי יהודי נרחב; ובנוסף, הרגעת הציונים במתן מנדט ברור ל"בית לאומי לעם היהודי" בגדה המערבית של הירדן, גם אם הערבים יוסיפו להתנגד לכך.¹⁰

אותה שעה היה פייסל בעמדת המתנה בלונדון, מחכה למשרה של מלך, לאחר שסולק בידי הצרפתים. כשראה עבדאללה את אכזבת כל הערבים, ולא רק של פייסל שהורחק מדמשק, גמלה בלבו החלטה לעשות מעשה שלא עשה מימיו: לעמוד בראש צבא ערבי כדי ללחום בצבא מערבי – צבא צרפתי.

לא היה זה בדיוק מהלך סולידי של אח מגן על אח, אלא הזדמנות נדירה להראות כי "גם הוא גיבור..." ולא רק פייסל. הוא נטש את עמדותיו, שהיו בסמוך לחצר אביו במכה, והחל מקבץ סביבו כמה מנאמני צבא המרד שהתפזרו. כשהיו לו 300 רוכבי גמלים החל במסעו ממכה שבחצי-האי ערב, צפונה, ככל שיוכל "לאיים" על דמשק. מסע זה הסתיים בעמאן עד שהוכרז כאמיר עבר-הירדן.

■ עבדאללה מקבל את עבר-הירדן

לאחר שעבדאללה קיבל את המשלחות שלו במחנהו במאען, הוא שיגר שליחים לצפון עבר-הירדן, שם שררה עדיין אהדה לפייסל, שהבהיר לערביי האזור, בעת כניסתו לדמשק, שהם תחת חסותו כמו בשאר שטחי

לפני המלכתו בדמשק ידע כבר כל העולם כי תכלית מסעו של לורנס ו"צבא המרד" היא אחת: להמליך את פייסל על "סוריה הגדולה". כך שלפייסל כבר הוצמד התואר מלך לפני היותו מלך. לא כך עם אחיו הבכור, עבדאללה, שבה בעת היה נחבא אל הכלים. ללא הילה או סוג של שלטון הוא הסתפק במשרה שולית בחצר אביו במכה והיה "שר החוץ", בעוד אביו הנהיג את מדיניות החוץ בתקיפות שהביאה אותו אל עברי פי פחת – סילוקו מחגי'אז.

כל ימי מלכותו של פייסל ארכו פחות משנתיים, וכשהצרפתים קיבלו את המנדט על סוריה באפריל 1920 הם סילקו אותו.

עם היוודע בחגי'אז על בריחתו בבושת פנים⁸ של פייסל מדמשק (יולי 1920), החל אחיו עבדאללה במסעו מחגי'אז צפונה, שמטרתו "נקם בצרפתים על סילוקו של פייסל". תוך ארבעה חודשים הגיע לעיירה מאען בדרום עבר-הירדן – מסע גמלים מדברי של יותר מאלף ק"מ.

משולי העיירה, שבה נותר מחנהו הישן של פייסל,⁹ הוא מוציא מנשרים להנהגות המקומיות שחילו את פניו כדי ליצור סביבם הילה הנהגה חדשה. גם משלחת של הנהגת "היישוב הישן" חילתה את פניו... היא הפצירה בו "להיות מלך כל הערבים וכל היהודים" בכדי להזים את האגינדה הציונית ל"בית לאומי" ליהודים.

צירצ'יל ולורנס, ששהו באותה שעה בלונדון, עדיין מנסחים את כתב המנדט כדי להציגו ב"וועידת קהיר", חיפשו מוצא מן המערבולת בה סיבך אותם עבדאללה. לפתע מצאו עצמם הבריטים בצרה. הם חששו מבן בריתם מחגי'אז שהתעסק עם הצרפתים, על אף שלא האמינו בכוחו להתעמת עם כוחם הצבאי. די היה להם שהוא איים "לעלות על דמשק".

כאן הגיעה השעה להיפרע מאנשים כמו קולונל מיינרצהאגן ודומיו, שלא עייפו מלתמוך בתביעות הציונים לגבולות מכסימליים.

אותה שעה פלשתינה עצמה, שהבריטים קיבלו עליה את המנדט, היוותה טריטוריה ללא גבולות מוגדרים. עיקרון

האמיר עבדאללה וחיים ויצמן

מרכיב של זהות כלשהי: לא היסטורית, לא שלטונית ומוסדית, ולא אוכלוסייה כדי לשלוט בה. היה זה רגע אופייני לבריטים לשבור את כל המוסכמות וליצור פקק שיסתום את הוואקום. הם לא חשבו על העתיד. כל מגמתם הייתה לפרוץ את מחסום המתח ששרר באזור לאחר יציאת הטורקים ששלטו כאן 500 שנה. כל אלטרנטיבה בחסותם, נראתה להם הוגנת.

כמאה שנה קודם, ובמשך כל התקופה עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, כונתה האימפריה העות'מאנית בידי מדינאי בריטניה: "האיש החולה על הבוספורוס". הבריטים עשו מאמצים רבים כדי להיפטר מן הרעה החולה הזו. והנה הגיעה השעה להיפרע מן הסולטנות הפרטים הקטנים לא ממש עניינו אותם.

זאת הייתה גדולתו של צ'רצ'יל. הוא הופיע בזמן הנכון ובמקום הנכון. לא עניין אותו מה רצה ויצמן או מלווהו קולונל מיינרצהאגן (גבולות מכסימליים לבית הלאומי, כולל עבה"י), מה רצה המופתי (ביטול "הצהרת בלפור") או הנציב סמואל (שרצה להיות בכל דרך הפטרון של עבה"י), וגם לא מפקדי הצבא הבריטי (לספח את עבה"י ישירות לכתר הבריטי).

צ'רצ'יל, עם "הספר הלבן" שלו, ירה לכל עבר והשתיק את כולם.

במסע מדברי, דרך צפון סיני ממצרים לא"י, במכונית "רולס רויס" שחורה ופתוחה, הוא נחת על הר הצופים בבניין "אוגוסטה ויקטוריה" – הבניין הזמני של השלטון בארץ – ושלח מייד שליחים לעמאן להביא את עבדאללה. ב-15 באפריל 1921 הגיע עבדאללה במדי צבא של אמיר לירושלים.

הוא אינו ממצמץ לשנייה אחת ו"לוקח" מה שנותנים לו. הדבר הראשון שהבריטים סיפרו לו הוא, שהם פיצו את אחיו פייסל לאחר הפסדו בדמשק. במקום סוריה שקוצצה,

סוריה. עבדאללה ביקש לשדר לבריטים כי הוא שולט על ערביי עבר-הירדן במקום אחיו שגורש.

המצב הבלתי ברור, בגלל העדר גבול מקובל על הצרפתים והבריטים בין עבר-הירדן לסוריה, רק סיבך יותר את הבריטים שרצו למהר ולאותת לצרפתים כי מנוי וגמור איתם לא לתת להם דריסת רגל בעבר-הירדן. הדרך למסירת עבר-הירדן לשליט ערבי הפכה להחלטית ומהירה. ברביעי במרס 1921, ימים ספורים לפני הגעת הבריטים ל"וועידת קהיר", יצא עבדאללה ממאמן והגיע עם מחנהו לעמאן, באותם ימים עיירה בלתי נחשבת בת כאלפיים בדווים.

עבדאללה לא התכוון ברגע כלשהו לקבל לידי את השלטון בעבר-הירדן. הוא גם לא ידע לנחש או להעריך כי באיזה שהוא דיון בין המדינאים הבריטים, לגבי עתידה של עבר-הירדן, הוא משמש ככלי משחק – אם בכלל. הוא הפתיע את הבריטים במהלכו והספיק להביך אותם.

החלום שלו להיות מלך עיראק עדיין לא נמוג. עתידו של פייסל להיות מלך עיראק תוך ימים ספורים לא גונב לאוזנו, וחיוכו הזוהר האפיל על מסעותיו בין מחנה אחד לשני. הבריטים לא עיכלו את התוהו ובוהו ששרר, וביקשו לסיים אותו במהירות עוד לפני שמישהו אחר – גנרל אנרי גורו, הנציב העליון הצרפתי מדמשק למשל, יקבע עובדות בשטח: חלוקת סוריה לשניים. סוריה במזרח ו"לבנון הגדולה" במערב.

גם הצורך המידי לנתק את עבר-הירדן משלטון הנציב הרברט סמואל בירושלים, שלטון של אוהד הציונות, רדף את הפקידות הבריטית בקהיר, ולעת כינוסה של הוועידה, ב-12 במרץ 1921, כל ההחלטות הועלו על הכתב: כתב המנדט – "הספר הלבן של צ'רצ'יל". בכתב המנדט, בן 28 הסעיפים, נקבע כי פלשתינה תחולק משני צידי של הירדן: בגדה המערבית יוקם הבית הלאומי לפי "הצהרת בלפור", ובגדה המזרחית תקום יישות ערבית תחת השגחה בריטית. בכך השיגו הבריטים את כל מטרותיהם: א. למנוע מהצרפתים כל זיקה לעבר-הירדן, שהם כינו אותו "דרום סוריה". ב. להראות לערבים כי לא כל פלשתינה תהיה בית לאומי ליהודים ובכך לרדד את טרוניותיהם. ג. ל"סדר" לפייסל מלכות בעיראק תמורת מתן סוכרייה לעבדאללה – אמירות בעבר-הירדן.

החלום הבריטי לירות כדור אחד כדי לקטול שלוש ציפורים צלח.

אך בעוד שבעיראק, ממלכתו המיועדת של פייסל, היה הכול מוכן לקראת המלכות: עיר בירה גדולה עם מוסדות ממלכתיים, שטח מוגדר של שלושה מחוזות עות'מאנים: מוסול בצפון, בגדד במרכז ובצרה בדרום, אוכלוסייה מגוונת, בעלת רקע היסטורי ושאר מרכיבי זהות טריטוריאליים, הרי בעבר-הירדן לא היה מזה כלום. עמאן הייתה עיירה נידחת ללא זהות שלטונית או מוסדית אלא סתם חלק ממחוז דמשק. לא היה בעבר-הירדן שום

הם שידרגו את הכתר למלכות על ארץ גדולה ועשירה יותר (עם הנפט של מוסול). אבל עבדאללה נשאר כל אותה העת עם חלומו להיות מלך עיראק. סם הרגעה הושלך לפתחו עם מסר כפול: מעולם לא הבטחנו לך להיות מלך עיראק – היא של פייסל אחיך. אבל, קח את עמאן. משהו בסגנון: take it or leave it, והוא לקח.

החוזה עמו נחתם באופן זמני לחצי שנה בלבד כי הבריטים לא נתנו בו אמון רב. זאת גם הסיבה שבגללה הוא לא הוזמן קודם לכן לכל פגישה בנושא ההסדרים עם הערבים, כמו אחיו פייסל, למשל. ההסדר לא כלל טריטוריה מוגדרת. למעשה לא היו אז לא"י גבולות מסומנים. הסדר התשלומים בן 50 אלף סטרלינג לשנה פיצה אותו...

כל זה קרה ב"אוגוסטה ויקטוריה" באפריל 1921. באותו יום הוקמה ממשלת עבר-הירדן המזרחי, ופמליית עבדאללה חזרה עם הכסף לאוהל המדברי בעמאן.

ההמשך כבר היה טכני. לאחר מחצית השנה, באוקטובר 1921, אישר שר המושבות וינסטון צ'רצ'יל את המשך ההסכם עם עבדאללה, והעלה את סכום המענק הכספי ל-150 אלף סטרלינג לשנה.

ב-22 ביולי 1922 אישר חבר הלאומים את כתב המנדט על א"י ("הספר הלבן" מס' 1), ובכך נחרץ גורלה של א"י השלמה עד היום.

"הספר הלבן" מ-1922 קרע למעשה את עבר-הירדן המזרחי משטח המנדט שהופקד בידי הבריטים, בהתאם לסעיף 25 שבו נאמר: "כל האמור כאן (בכתב המנדט) לא יחול על השטח ממזרח לירדן". קרי: בעבר הירדן לא תחול "הצהרת בלפור" ולא יוחל מימושו של הבית הלאומי לעם היהודי.

■ סוף דבר

באפריל 1946, כהכרת תודה של אנגליה לעבדאללה על הכרזת המלחמה נגד גרמניה ב-1939 והשתתפות הליגיון בחיסול המרד בעיראק ב-1941, ניתנה לעבר-הירדן עצמאות ועבדאללה הוכר כ"מלך". כן נחתם הסכם רב חוזי ל-25 שנה, ובכך הסתיימה תקופת המנדט של בריטניה על עבר-הירדן.

הקמתה של ירדן נועדה לשמש פתרון לבעיות אסטרטגיות ומדיניות של בריטניה ולשאיפותיו של עבדאללה... אמירות עבר-הירדן לא באה לעולם על מנת להצדיק גושפנקה לאומית של האוכלוסייה שהתגוררה באזור זה. קווי הגבול שורטטו בשרירותיות ונאכפו על קבוצות אוכלוסין חסרות זיכרון היסטורי משותף ונעדרות מורשת לאומית שיצדיקו הכללתן ביישות אחת...

אלה הדברים שכותב פרופ' יוסף נבו בפתח לספרו "ירדן – החיפוש אחר זהות", זהות שאינה קיימת.

האירוניה בכל הסיפור הזה היא גורלו של "אבי הממלכות ההאשמיות" עיראק וירדן, השריף חוסיין, שנשאר בעירו מכה, ממלכה קטנה, שאז, בשנות ה-20, כמעט שלא הייתה מוכרת בעולם. באביב 1924 הודיע אתא תורק באיסטנבול על סיום החיליפות. השריף חוסיין שהה באותה שעה בעבר-הירדן, כאורחו של בנו עבדאללה. בבית הנופש שלו, שליד הירדן, מגיעה אליו הידיעה על ביטול החיליפות. הוא מכריז על עצמו כחיליף, ומזמן אליו למכה ועידה של ראשי האסלאם. רק בודדים מגיעים אליו. מי שלא בא היה שכנו, השייך עבדול עזיז איבן-סעוד (לימים מלך). באולטימטום חד-משמעי דורש איבן-סעוד מחוסיין לבטל מיד את הכרזתו לחיליף, ולא, ייצא למלחמה נגדו. בתום שנתיים של מלחמה מגורש חוסיין ממכה ואיבן-סעוד משתלט על רובו של חצי-האי ערב. ב-1926 הוא מכתיר עצמו למלך, ומקים את המדינה החדשה: "הממלכה הסעודית" הקרויה על שמו.

השריף חוסיין, שנמלט לגלות בקפריסין, מת ב-1931. הבן פייסל בעיראק מת צעיר ב-1933. בנו נהרג בתאונת דרכים, ונכדו פייסל ה-2 הוצא להורג בידי קולונל קאסם ב-1958.

כיום נותרה "הממלכה האשמית הירדנית" בעמאן. 85 שנים עברו מאז אותו יום קייצי ב-1921, עת החלה הממלכה את דרכה במסע גמלים מדברי של עבדאללה ה-1. האם אנו עדים להישרדות מופלאה שאין לה פשר, או שיש לנו עסק עם בני משפחה שאפתנים ללא גבול החותרים לשלוט היכן שרק אפשר? אין ספק בכך, עדיין לא נכתבו כל המחקרים העשויים לשפוך אור על מהותה של שאיפה זו: להיות מלך ולעזאזל כל השאר. הצימוק העבש בכל הפרשה הזו הוא מחדלי התנועה הציונית, שלא עשתה כמעט דבר כדי למנוע את המלכתו של האיש ההזוי מהמדבר הערבי לשליט על יותר ממחצית שטח המנדט המקורי שנועד לבית הלאומי של העם היהודי.

אפילו נושא הקרקעות שרכשה התנועה הציונית בעבר-הירדן בכסף מלא, לפני בואו ואחרי בואו של עבדאללה, וגופים יהודים נוספים שגם הם רכשו קרקע בעה"י, הסתיים בפיאסקו. להלן כמה מהדברים שכתב החוקר צבי אילן על אבדן הקרקעות, והחמצת התקווה להתיישבות יהודית בעבה"י:

...אילו הייתה התנועה הציונית פועלת בצורה בלתי-מתפשרת, ואפילו במסגרת של יעד מינימלי בעבה"י, כגון בבקעת הירדן המזרחית בלבד.... ואפילו אם הייתה באה לכלל עימות עם הבריטים, הייתה יכולה לקבוע עובדות קיומה בשטח שהיה עשוי להיות בסיס לתביעה פוליטית.... התנועה הציונית כולה לא העמידה במבחן את הבריטים... ייתכן שהיו משלימים עמה כפי שהשלימו בהתיישבות ממערב לירדן... ניתן להסיק כי בעבר-הירדן החמישי (דגש שלי א.מ.) התנועה הציונית שעת-כושר התיישבותית ומדינית...¹¹

8 כשקיבלו הצרפתים את המנדט על סוריה, הם הורו לו לצאת, אך הוא לא נענה. בתגובה הפציצו את דמשק. רק אז ברח.
 9 זה אותו מחנה בו נפגשו ביוני 1918 וייצמן ופייסל בפגישתם הראשונה.
 10 כשהגיע צירציל ארצה בתחילת אפריל 1921 הוא הוזמן לחיפה לכנס שאורגן ע"י משלחת מאוחדת של ערביי פלסטינה נוצרים ומוסלמים. בכנס הוצג בפניו מנשר ובו הם מודיעים לו כי יתנגדו בכוח ל"בית הלאומי". צירציל עיין היטב בנייר, התבונן בהם והפטיר: "הבנתי מכס כי לא 60 אלף חיילים בריטים נהרגו בכדי לסלק מכאן את הטורקי, אלא 60 אלף ערבים. מכיוון שהבריטים הם שהקיזו את דמם, הבריטים הם שקבעו כי "הצהרת בלפור" ו"הבית הלאומי" ליהודים הוא עניין בריטי ולא ערבי".
 11 צבי אילן, "הכמיהה להתיישבות יהודית בעבר-הירדן", הוצ' יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ה-1984, עמ' 443.

1 באותה עת כבר יצא מהודו חיל המשלוח הבריטי-הודי שנחת בבצרה.
 2 ת. א. לורנס, "שבעת עמודי חוכמה", משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 2006-תשס"ו, עמ' 545.
 3 כאן באה לידי ביטוי ההתקפה של צבא פייסל על תל-חי בגליל, שטרומפלדור נפל על הגנתה.
 4 הבריטים הניחוהו לנפשו, כשאיבן סעוד התקיף אותו ב-1926 וגירשו מחיג'אז.
 5 ברברה טוכמן, התנ"ך והחרב, זמורה-ביתן מוציאים לאור, תל-אביב, תשמ"ז-1987, עמ' 266-267.
 6 מנהג מסורתי בבריטניה לציון הולדת יורש.
 7 הגבולות שהציע לתחום "הבית הלאומי" כללו בצפון את נהר הליטני, במזרח את הגולן ואת עבר-הירדן עד למסילה החיג'אזית, ובדרום את עקבה ואת גבול סיני של היום.

"ירדן היא מדינה פלשתינית ואין בלתה."

המלך חוסיין המנוח